

تفسیر بینامتنی آیه ذر

جعفر نکونام

استاد، گروه علوم قرآن و حدیث، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه قم، قم، ایران، رایانامه:

jnekoonam@gmail.com

چکیده

بسیاری از مشکلات تفسیری قرآن جز با مراجعه به کتاب مقدس تفسیر صحیح نمی‌پذیرد. یکی از آن آیات آیه ذر است. این آیه را قریب به اتفاق مفسران مسلمان یک آیه عام ناظر به نوع بشر دانستند و تنها معدودی از مفسران آن را ناظر به جماعتی خاص دانستند. آنان نیز روشن نکردند که این جماعت خاص به چه تاریخی و قومی تعلق داشتند و به چه کیفیتی به ربوبیت خدا شهادت دادند. فقط گفتند که آنان جماعت خاصی بودند یا نهایتاً افزودند که آن جماعت از قوم بنی اسرائیل بودند. بررسی‌های پژوهش حاضر نشان می‌دهد که آیه ذر ناظر به قوم بنی اسرائیل در ایام یوشع نبی بودند. یوشع تمام قبایل بنی اسرائیل زمان خودش را فرامی‌خواند و از آنان پیمان می‌گیرد که برخلاف اجدادشان بت‌ها را نپرستند و فقط خدا را پرستند و آنان را در این زمینه بر خودشان شاهد می‌گیرد و آنان اقرار می‌کنند که ما شاهد هستیم. روش تحقیق در مقاله حاضر بینامتنی است؛ یعنی میان متن قرآن و کتاب مقدس مقایسه شده است.

کلیدواژگان: آیه ۱۷۳ سوره اعراف، آیه ذر، الست، عالم ذر، فطرت

مقدمه

در آیه ۱۷۳ سوره اعراف، مشهور به آیه ذر، آمده است: «وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَىٰ». در گذر تاریخ، سه قول درباره آیه ذر به ظهور رسیده است. اولین قولی که به ظهور رسید و تا سه قرن مورد اتفاق مفسران بود این بود که آیه ذر ناظر به عالم ذر است و این قول به استناد روایاتی بود که فریقین آنها را اجماعاً صحیح و حتی متواتر می‌خواندند. در این روایات آمده بود که خدا پشت آدم را مسح کرد و ذریه او را که در آن حال به صورت ذراتی بودند از پشت او بیرون کشید و از آنان پرسید که آیا من پروردگار شما نیستم و آنان هم برخی اقرار کردند که همان مؤمنان شدند و برخی اقرار نکردند که همان کافران گردیدند. دومین قولی که به ظهور رسید و ظاهراً از سوی معتزله مطرح شده بود این بود که آیه ذر ناظر به فطرت نوع بشر است. سومین دیدگاه این است که آیه ذر ناظر به گروهی از افراد بشر است. پرسشی که در تحقیق حاضر، با روش بینامتنیت، بدان پاسخ گفته می‌شود این است که در آیه ذر مراد از ذریه‌ای از ظهور بنی‌آدم که خدا آنان را بر خود شاهد گرفته است که پروردگارشان است چه کسانی اند و این شاهد گرفتن چگونه بوده است.

بیان نظریه

بررسی تطبیقی ظاهر و سیاق آیه ذر با مندرجات کتاب مقدس نشان می‌دهد که آیه ذر ناظر به قوم بنی‌اسرائیل در عهد یوشع نبی بوده است. در فصل ۲۴ کتاب یوشع نبی از یک تجدید عهدی سخن گفته شده است که طی آن، یوشع تمام قبایل بنی‌اسرائیل را در شکیم احضار کرد و آنان در حضور خدا ایستادند. آنگاه یوشع، پس از برشمردن نعمت‌هایی که خدا به بنی‌اسرائیل عطا کرده است، خطاب به آنان گفت: آیا خدا را عبادت می‌کنید یا بت‌های اجدادتان را؟ و آنگاه قبایل بنی‌اسرائیل گفتند: ما پیمان می‌بندیم که خدا را عبادت کنیم. زان پس، یوشع گفت: پس خود شما شاهد باشید که پیمان بستید، خدا را عبادت کنید. آنان هم گفتند: بلی، ما خود شاهد هستیم. به موجب این نظریه، دلالت آیه ذر دلالتی حقیقی و ظاهری است، نه مجازی و استعاری و تمثیلی؛ لذا این آیه نه به عالم ذر ارتباط دارد که در روایات مربوط به عالم ذر از آن سخن گفته شده و نه با فطرت الهی بشر که از سوی معتزله ادعا شده است.

شواهد نظریه

۱. سیاق آیه: آیه ذر در میان آیاتی از سوره اعراف قرار گرفته که همگی به قوم حضرت موسی (ع) مربوط است.
۲. آیات مشابه: در گفتمان قرآنی سخن از این است که اولاً، چنین عهد و میثاقی با زبان قال گرفته شده و نه با زبان حال و لذا آیات مربوط از جمله آیه ذر را نمی توان بر مجاز و استعاره و تمثیل حمل کرد. ثانیاً، چنین عهد و میثاقی به وسیله انبیای الهی از اقوامشان اخذ می شده، نه مباشرتاً از سوی خدا و نه با مباشرت فرشتگان.
۳. عهد عتیق: وقتی که قرائن و شواهد قرآنی مربوط به آیه ذر با مضمون فصل ۲۴ کتاب یوشع نبی در زمینه اخذ عهد حضرت یوشع از قبایل بنی اسرائیل مقایسه می شود، به وضوح دانسته می شود، آیه ذر ناظر همین اخذ عهد آن حضرت از قبایل بنی اسرائیل است که فقط خدا را بپرستند و برای او شریک قایل نشوند.

نتیجه گیری

بررسی ها در این مقاله نشان داد که سیطره روایات مربوط به عالم ذر در ذهنیت مفسران و عدم مطالعه بینامتنی قرآن و کتاب مقدس از سوی آنان باعث شده است، قریب به اتفاق مفسران مراد واقعی آیه ذر را به درستی یا شفافیت درک نکنند. ملاحظه ظاهر و سیاق آیه ذر و مطالعه بینامتنی این آیه با فصل ۲۴ کتاب یوشع نبی آشکار می سازد که این آیه ناظر به تجدید عهدی است که حضرت یوشع نسبت به قبایل بنی اسرائیل معاصر خود صورت داده است مبنی بر اینکه خدا را عبادت کنند و مثل اجدادشان بت ها عبادت نکنند.

منابع

- بحرانی، هاشم بن سلیمان. (۱۴۱۵ ق). البرهان فی تفسیر القرآن. مؤسسة البعثة، قسم الدراسات الإسلامية.
- ثعالبی، عبدالرحمن بن محمد. (۱۴۱۸ ق). تفسیر الثعالبی المسمی بالجواهر الحسان فی تفسیر القرآن. دار إحياء التراث العربي.
- حائری طهرانی، علی. (۱۳۳۸). مقتنیات الدرر. دار الکتب الإسلامية.
- سبحانی، جعفر. (۱۳۷۳). منشور جاوید. مؤسسه امام صادق (ع).
- سید مرتضی. (۱۳۲۵ ق). الأمالی (محمد بدرالدین النعسانی الحلبي، محقق). کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی.
- طبرسی، فضل بن حسن. (۱۳۷۲). مجمع البیان فی تفسیر القرآن. ناصر خسرو.

طبری، محمد بن جریر. (۱۴۱۲ ق). جامع البیان فی تفسیر القرآن. دار المعرفة.
طوسی، محمد بن حسن. (بی تا). التبیان فی تفسیر القرآن. دار إحياء التراث العربی.
طیب، عبدالحسین. (۱۳۶۹). اطیب البیان فی تفسیر القرآن. بی نا.
نورایی، محسن؛ و کریم پور، سید حسین. (۱۳۹۷). بررسی تحلیلی نگره اختصاص در خطاب آیات الست از نگاه
سید مرتضی و زمخشری. پژوهش‌نامه معارف قرآنی، ۹(۳۲)، ۵۳-۷۶.

<https://doi.org/10.22054/rjqk.2018.28483.1623>